

СУЧАСНИЙ СТАН ЛІНГВОГЕНДЕРОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В УКРАЇНІ

У статті висвітлюються основні напрями лінгвогендерології в україністиці, українській русистиці, германистиці і славистиці. Проаналізовано наукові надбання українських учених протягом останніх двадцяти років та окреслено перспективи відповідних студій в європейському та світовому контексті.

Ключові слова: лінгвогендерологія, гендерні аспекти мовної політики, дискурсивно-когнітивна парадигма, гендерний стереотип.

З кінця 80-х років ХХ ст. світовий гендерний бум почав активно визначати наукові зацікавлення вітчизняних учених, а отже, до певної міри — специфіку антропозорієнтованої лінгвістичної науки в Україні. Увібравши в себе досвід західних та російських конкретних науково-теоретичних напрацювань, хоч із запізненням на добрих тридцять років від власне американсько-німецького виміру гендерної лінгвістики, мовознавці на терені України шукають відповіді на питання про те, як маніфестована в мові наявність людей різної статі, які якості й оцінки їм приписуються, в яких тематичних сферах вони поширені і як функціонують гендерні стереотипи. Мовознавці пропускають крізь призму гендеру наукові інтереси в галузі лексики, граматики, стилістики, психолінгвістики, теорії дискурсу чи комунікації, за допомогою нестандартних евристичних підходів шукають нове у відомому, що умовно можна вважати відгалуженням гендерної лінгвістики. З іншого боку, мова постає інструментом пізнання гендеру як самостійної міждисциплінарної парадигми з відповідним відгалуженням — лінгвістичною гендерологією. Ця умовна дихотомія дає змогу бодай приблизно окреслити преференції досить різновекторних гендерно зорієнтованих лінгвістичних студій в Україні.

Важливо зауважити, що лінгвогендерологічна парадигма так чи інакше фокусується в соціолінгвістиці. Це пов'язано з онтологією становлення мовознавчих гендерних студій на ґрунті феміністської лінгвістики, а феміністки, як відомо, повсякчас наголошували (разом із філософами-постмодерністами) на природі мови як наскрізь соціалізованого явища. Мова в сприйнятті фемінізму — не просто зумовлена суспільством, а є, власне, життям того суспільства, де вона функціонує. Симптоматично, що на базі відділу соціолінгвістики Інституту української мови НАН України упродовж трьох років (2003–2006) діяв міждисциплінарний семінар, виголошені на ньому доповіді переконливо доводять різновекторність концептгоряду «мова» — «суспільство» — «людина» — «стать»¹.

---

¹ Див. матеріали на сайті <http://www.linguistics.kiev.ua>

Аналізуючи десятилітній розвиток лінгвогендерології в Україні, не можна не помітити чітко вираженої диференціації відповідного наукового потенціалу за напрямом власне лінгвальної спеціалізації дослідників.

Найбільшу частку гендерних досліджень становлять наукові розвідки вчених-германістів, які через природну інтегрованість в англійський науковий дискурс раніше почали цікавитися проблемами лінгвогендерології. Праці цього напрямку виконані на матеріалі англійської (Ю. В. Абрамова, В. Г. Александрова, Н. Борисенко, А. Мартинюк, І. Морозова, Т. Шкурко), американської (О. Козачишина, К. В. Пищикова) лінгвокультур або англійської культури в цілому (О. Бессонова, А. Бігарі, О. Бондаренко, М. Дмитрієва, О. Дудолодова, Г. Емірсуйнова, Н. Храмова, М. Яценко), рідше — німецької мови (Т. Бухінська, О. Голодов, О. Петренко), у тому числі студії порівняльного характеру на матеріалі англійської, німецької та української або російської мов (О. Бондаренко, М. Дмитрієва, О. Петренко). Серед лінгвістів-русистів, що працюють у галузі гендерної проблематики або принагідно її торкаються, слід згадати Г. Богданович, Г. Васіну, Н. Галунову, О. Горошко, Л. Синельникову, О. Семиколенову, А. Шиліну та ін. У лінгвоукраїністиці гендерна проблематика постає об'єктом наукових зацікавлень Ф. Бацевича, І. Буяр, Т. Маслової, Я. Пузиренко, О. Сінчак, Л. Ставицької, Т. Сукаленко, О. Тараненка, Г. Яворської. Праці українських учених-славистів А. Архангельської, Н. Бардіної, Н. Баландіної дають цінні відомості про мовне існування та комунікативні практики різногендерних суб'єктів мовної діяльності.

Зупинимось на основних наукових напрямках лінгвогендерології в Україні.

Методологічна база та термінологічно-поняттєвий апарат лінгвогендерологічних студій. На зорі становлення вітчизняної лінгвогендерології природно стояла проблема розроблення відповідної методології та внесення ясності в досить складну терміносистему. Керуючись тезою про те, що для методологічного підґрунтя лінгвістичних гендерних досліджень релевантні загальнонаукові та лінгвістичні принципи гендерного параметру, А. Шиліна², фіксуючи базові й запозичені з інших наук терміни, визначає терміноряд для кожного лінгвістичного напрямку (соціолінгвістика, психолінгвістика, феміністська лінгвістика, лінгвокультурологія). Проблеми феміністської лінгвістики в аспекті американської гендерної реформи 70–80-х рр. торкається Г. Яворська³; власне феміністський лексикон висвітлює Г. І. Емірсуйнова⁴, соціолінгвістичний вимір праці якої — це передусім ревізійний підхід до таких концептів, як «влада» та «мова». Власне, сама критика мови зводиться до аналізу неологізації — розвитку словникового складу, семантики, словотворення, терміносистеми феміністського лексикону з погляду мовно-політичної коректності. Методологічно сильною стороною праці є те, що в ній виокремлено два вектори феміністського лексикону: «внутрішній», позитивно конотований (гендер, жіночий текст) і «зовнішній», негативно конотований, що відбиває реакцію суспільства на фемінізм, а також витлумачено основні одиниці лінгвогендерологічної метамови.

² Шиліна А. Г. Лінгвогендерна інтерпретація лексичного та граматичного потенціалу наукового стилю сучасної російської мови : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Сімферополь, 2002.— 20 с.

³ Яворська Г. М. Прескриптивна лінгвістика як дискурс : Мова, культура, влада.— К., 2000.— С. 246–253.

⁴ Емірсуйнова Г. І. Лексикон сучасного фемінізму (на матеріалі англійської мови) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2003.— 19 с.

Процес інтегрування англомовної гендерної термінології в український термінопростір на прикладі редагування перекладу відомої праці Дж. Батлер «Гендерний клопіт» («Gender Trouble») розглядає М. Дмитрієва⁵.

Назагал у спеціальних наукових розвідках і власне лінгвогендерологічних студіях терміносистема є більш-менш упорядкованою. Проте спостерігається непослідовність, наприклад, у вживанні термінів *патріархальний* — *патріархатний*. Термін *патріархатний* з'являється переважно в наукових студіях, авторами яких є жінки, насамперед сприйнятливі до ідей феміністської лінгвістики (О. Горошко, М. Дмитрієва, О. Дудолодова, О. Семиколєнова, А. Шиліна). Вони послідовно вживають другий варіант, що спеціалізується на переданні значення «пов'язаний із ладом, якому притаманний батьків рід, де чоловік займає панівне становище». Інші автори дотримуються форми *патріархальний*, семантична дифузність якого з «пов'язаний із старовиною, вірний традиціям та звичаям» є очевидною. Слововживання першого типу набуває ідеологічних конотацій: феміністські громади використовують *патріархатний*, тим самим підкреслюючи андроцентричність сучасної культури, що не перешкоджає набуттю ним статусу лінгвогендерологічного терміна.

Сучасна мовна політика в Україні та світовий гендерний рух. Програмними працями цього відгалуження вітчизняної гендерології стала серія публікацій⁶, серед яких безумовний інтерес становлять фундаментальні розвідки О. О. Тараненка. Словотвірне вираження значення особи жіночої статі в українській мові він розглядає в слов'янському контексті: «Тенденція до маскулізованих форм номінації жінки, найповніше виявляючись у російській мові, менше представлена в двох інших східнослов'янських мовах і в польській мові, ще обмеженіше — в південнослов'янських мовах і особливо в чеській та словацькій мовах»⁷. Учений справедливо наголошує на вторинності гендерного руху в Україні як рушійної сили в активізації процесів словотвірної фемінізації, підкреслюючи роль власне лінгвальних факторів, а саме: 1) загальної демократизації літературної мови; національно-мовного пуризму — культивування специфічно українських форм, відмінних від російських (наприклад, слово *чоловік* у значенні «людина» в літературній мові ХХ ст. справді дедалі більше витісняється у сферу розмовного слововжитку, обмежується вживання його як одиниці лічби⁸); 2) «стилістичної нейтралізації фемінативів, уже наявних у мові (зокрема у 20-х роках), але фіксованих у 90-х рр. з обмежувальними позначками (переважно як розмовних: *директорка, інженерка, професорка* та ін.); творення нових одиниць або засвоєння таких з мови діаспори, у тому числі з активізованим суфіксом *-иня*. Фемінативи побутують переважно в мові ЗМІ та перекладної літератури, кінопродукції, тоді як в офіційно-діловій сфері, в оголошеннях щодо роботи (роботодавців та жінок-претенденток) переважають форми чоловічого роду з можливим зазначенням статі.

⁵ Дмитрієва М. Н. Гендерная терминология: национальное vs. интернациональное // Культура народов Причерноморья.— 2004.— № 49. Т. 1.— С. 131–135.

⁶ Семиколєнова О. І., Шиліна А. Г. Гендерний аспект сучасної мовної політики (міжнародний досвід і українська перспектива) // Мовознавство.— 2006.— № 4.— С. 32–40; Тараненко О. О. Номінації осіб жіночої статі і гендерний рух (у сучасних європейських мовах) // Проблеми зіставної семантики.— К., 2005.— С. 15–21; Тараненко О. О. Принцип андроцентризму в системі мовних координат і сучасний гендерний рух // Мовознавство.— 2005.— № 1.— С. 3–25; Фоменко О. С. Гендер і мова // Основи теорії тендеру : Навч. посібник.— К., 2004.— С. 456–475.

⁷ Тараненко О. О. Номінації осіб жіночої статі і гендерний рух...— С. 20.

⁸ Тараненко О. О. Принцип андроцентризму...— С. 22–23.

Логічним продовженням наукових розвідок О. О. Тараненка стала вже згадана стаття кримських дослідниць О. І. Семиколєнкової та А. Г. Шиліної, які зазначають, що реформування мовних норм з урахуванням гендерного компонента стало частиною сучасної мовної політики багатьох країн⁹. Поступовому закріпленню гендерно коректних норм в українській мові сприяють як демократичні перетворення в усіх галузях громадського життя, так і різноманітні мовні ресурси. Наводячи правові західноєвропейські документи та вітчизняні аналоги, автори подають доволі переконливий приклад з німецької лінгвосціологічної практики: існування в німецькій мові слова *Politikerin* «жінка-політик». На їхню думку, «... така мовна політика Німеччини відіграла не останню роль у формуванні соціальної свідомості німецького суспільства, підтвердженням цього стало обрання Ангели Меркель на посаду канцлера Німеччини»¹⁰. За їхніми даними, у Державному класифікаторі професій назви професій, посад, занять уживаються переважно в чоловічому роді — їх близько 7 тис., і лише 38 назв професій — у формі жіночого роду. «Жіночі» професії та посади мають невисокий соціальний статус; «чим вищий соціальний статус професії або посади, тим частіше її назва вживається в чоловічому роді: *професор, архітектор, композитор...* та ін.»¹¹. Отже, граматичний спосіб «насправді виявляється найпотужнішим ідеологічним засобом навіювання, впровадження до глибин свідомості думки про те, що жінка, яка займається згаданими професіями, береться “не за свою справу”»¹². У розвідці природно порушується питання про «античоловічі» форми «сексизму» (наявність тільки *швачка, медична сестра* та ін.), вказується, що «“невинно”-граматичний спосіб може обмежувати й чоловіків у набутті ними професійних навичок або під час працевлаштування»¹³.

Зауважимо, що розглядувані публікації переконливо свідчать не стільки про постульований принцип антропоцентризму лінгвогендерологічних студій, скільки про мовоцентризм, власне, владу мови над людиною, яка зрештою й формує гендер як соціальну статтю. Інакше кажучи, засвоєння, наприклад, терміна *удочеріння дівчинки* замість *усиновлення* мусить спиратися однаковою мірою і на законодавчі механізми в мовній політиці, і на реформування гендерних орієнтирів мовної свідомості носіїв української мови. Як практичний підхід до вирішення питання про дотримання паралельного (двостатевого) позначення осіб в офіційній мові можна розглядати дисертаційне дослідження Я. Пузиренко¹⁴.

Дискурсивно-когнітивна парадигма лінгвогендерологічних студій. Зasadниче розуміння дискурсивної онтології, яка спричиняє усвідомлення гендеру як соціокультурної категорії, конструйованої в процесі дискурсивної та інтерактивної взаємодії індивідів у соціальному контексті, природно спонукає науковців вивчати регулятивну функцію мови у формуванні гендерної ідентичності індивіда як члена соціуму, що структурує дискурс цього соціуму і водночас зазнає регулятивного впливу дискурсу. Дискурсивно-когнітивний підхід домінує в працях харківських учених-германістів та їх послідовників. Так, О. В. Дудола-

⁹ Семиколєнова О. І., Шиліна А. Г. Зазнач. праця. — С. 33.

¹⁰ Там же. — С. 34–35.

¹¹ Там же. — С. 37.

¹² Там же.

¹³ Там же.

¹⁴ Пузиренко Я. В. Агентивно-професійні назви осіб жіночої статі в лексикографічному описі та узусі: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2005. — 21 с.

дова¹⁵, оперуючи поняттям ментальної репрезентації як процесу та продукту заміщення значення мовної одиниці в мовленнєво-мисленнєвих процесах, дослідила мовну репрезентацію гендеру в англомовному публіцистичному дискурсі трьох часових зрізів середини ХХ–ХХІ ст., які співвідносяться з етапами розвитку феміністського руху.

Різномірні мовні гендерні репрезентації дали змогу дослідниці визначити реалізацію патріархатних стереотипів на різних мовних рівнях. За її спостереженням, наявні суперечливі тенденції: «з одного боку, поширюються “політично коректні” засоби мовної репрезентації гендеру (альтернативні варіанти одиниці *man(men)*, складні номінації з компонентом *man-* на початку слова та анафоричний займенник *he*), а з іншого — зростає частотність складних номінацій з компонентом *-man* наприкінці слова. Головним фактором, що обумовлює поширення “антисексистських” альтернатив, є усвідомлення комунікантами ідеологічної навантаженості “андроцентричних” одиниць. Іншим фактором є характер мовної системи, що демонструє певний консерватизм навіть на найвідкритіших своїх ділянках, виключаючи розповсюдження тих альтернатив, які не відповідають принципу мовної економії»¹⁶.

А. Мартинюк дослідила регулятивну функцію гендерно маркованих одиниць граматичного (*he, she, they*), лексичного (*man* «чоловік», *woman* «жінка», *sister* «сестра», *father* «батько», *businessman* «бізнесмен», *lady lawyer* «жінка-адвокат») та фразеологічного рівнів як засобу гендерної соціалізації суб'єкта англомовного публіцистичного дискурсу 70-х років ХХ — початку ХХІ ст.¹⁷ Фіксуєчи слідом за багатьма дослідниками андроцентричність англійської мови взагалі, авторка робить цінні зауваги щодо фразеологізмів, які відбивають соціокультурні зміни в гендерних відносинах англомовної спільноти: чоловік відіграє роль охоронця домашнього вогнища, а жінка — добувача-годувальника. Логічним продовженням цієї праці стало дисертаційне дослідження А. А. Бігарі¹⁸, яке фіксує динамічні зміни в дискурсі сучасної англомовної сімейної комунікації під впливом екстралінгвальних змін за останні 50 років.

Дискурсивні дослідження (соціолінгвістичний аспект). На сучасному етапі лінгвістична наука має достатньо велику кількість праць, присвячених проблемі «чоловічих» і «жіночих» мов, виникненню яких сприяв розподіл соціуму на чоловічий і жіночий, що необхідно враховувати при вивченні мовної поведінки в конкретних ситуаціях комунікації. Аналіз стратегії домінування в аргументативному дискурсі шкільних дебатів американських старшокласників став предметом кандидатської дисертації К. В. Пишикової¹⁹. Це, по суті, єдина праця в українській германістиці, матеріалом якої слугував зібраний авторкою автентичний емпіричний матеріал, «живе» мовлення: відео- й аудіозаписи публічних дискусій, а саме фінали і півфінали національних шкільних дебатних турнірів серед американських старшокласників 1998 р. Дослідивши мовленнєву поведінку хлопців і дівчат, дисертантка доходить висновку, що гендерні стерео-

¹⁵ Дудолодова О. В. Динаміка мовної репрезентації гендера в англійському публіцистичному дискурсі (друга половина ХХ ст. — початок ХХІ ст.) : Автореф. дис... канд. філол. наук. — Х., 2003. — 20 с.

¹⁶ Там же. — С. 17.

¹⁷ Мартинюк А. П. Регулятивна функція гендерно маркованих одиниць мови (на матеріалі сучасного англомовного публіцистичного дискурсу) : Автореф. дис. ... д-ра філол. наук. — К., 2006. — 40 с.

¹⁸ Бігарі А. А. Дискурс сучасної англомовної сім'ї : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2006. — 21 с.

¹⁹ Пишикова К. В. Стратегії домінування в аргументативному дискурсі: гендерний аналіз (на матеріалі англійської мови) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Х., 2003. — 19 с.

типні приписування традиційних «фемінних» і «маскулінних» ролей в американському соціумі зумовлюють кореляцію «фемінного» із тривіальним і «маскулінного» із соціально значущим. У контексті досліджуваної мовленнєвої ситуації міжгендерний мовленнєвий конфлікт виникає внаслідок невідповідності «фемінних» стереотипних установок і позиційних ролей, що реалізуються дівчатами в публічних дебатах.

Мовленнєві та комунікативні стратегії. Українські лінгвогендерологічні студії містять чимало відомостей про жіночі й чоловічі стилі спілкування, комунікативні стратегії різногендерних суб'єктів²⁰. Подані переважно як реферативні узагальнення напрацювань учених близького й далекого зарубіжжя, вони, однак, містять окремі зауваження щодо гендерно зумовлених мовленнєвих стратегій російськомовного чи україномовного соціуму і становлять теоретичну базу для подальших досліджень.

Гендерно марковані прагмасемантичні кліше на матеріалі чеської мови розглядає Н. Баландіна²¹. Дослідження хоч і не є спеціально лінгвогендерологічним, однак підхід до мовного матеріалу продовжує тривкі європейські традиції вивчення комунікативних стратегій міжгендерного спілкування в аспекті стилістико-прагматичного нюансування етикетних формул. Так, вітання *Ruku libám!* може звучати лише з уст чоловіка жінці, а *Má úcta!*, що теж є чоловічим вітанням, адресоване будь-кому (звичайно, за винятком дітей). До типово чоловічих чеських вітань належать *Má uctivost!*, *Má poklona!*, *Poroučím se!*, марковані високою тональністю, що звучать і в повсякденних ситуаціях, переважно в мовленні людей старшого віку, які намагаються буденному ритуалу надати небуденності за рахунок церемоніальності й архаїки. Нейтральними, фамільярними й урочистими можуть бути куртуазні, дещо архаїчні чоловічі вітання жінці, стилістична маркованість яких позначається і на формі (*Ruku libám!* (нейтр.) — *Rukulibám!* (фам.) — *Ponižene ruku libám!* (уроч.), суто лінгвальні преференції мовців — слівце привертання уваги *viš* у мовленні жінок уживається вп'ятеро частіше, ніж у чоловіків знаками). Диференційованою за статтю є кінетика в комунікативній ситуації співчуття: чоловіки здебільшого схильні до потискання руки, близькі — обнімаються, а жінки торкаються плечей чи руки, близькі — обнімаються і цілуються. Гендерні аспекти мовного етикету українців принагідно розглядає С. К. Богдан²².

Психолінгвістичні праці. У лінгвогендерології вони охоплюють два напрями. Перший стосується дослідження мовної свідомості різногендерних суб'єктів шляхом асоціативного експерименту: асоціативні профілі мовної свідомості носіїв російської мови та українсько-російського білінгвізму досліджуються з урахуванням параметрів гендеру, віку, особливого психофізіологічного стану та умов життя (мешканці тюрем, хоспісів). У працю, присвячену цій проблемі, О. Горошко вперше вводить гендерний параметр при дослідженні вербальних

²⁰ Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики : Підручник.— К., 2004.— С. 112; Петренко А., Нетренко Д. Социальные различия в использовании языковых вариантов. Сексолект как единица социолингвистического исследования // Проблемы взаимодействия языков и культур в посткоммунистических странах Центральной и Восточной Европы.— Ялта, 1998.— С. 90–96; Синельникова Л. Н., Богданович Г. Ю. Введение в лингвистическую гендерологию : Материалы к спецкурсу.— Симферополь, 2001.— 40 с.; Ставицька Л. О. Мова і стать // Критика.— 2003.— Ч. 6.— С. 29–34.

²¹ Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті.— К., 2002.— 331 с.

²² Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність.— К., 1998.— 475 с.

реакцій на кольори та слова-кологоративи²³. Її перу належать також дослідження в галузі квір-лінгвістики, асоціативних профілів мовної свідомості геїв, лесбіянок порівняно з гетеросексуальними жінками й чоловіками (реакції на стимули *женичина, любить*)²⁴.

Проведений О. Бессоновою асоціативний експеримент дозволив виявити загальні та специфічні особливості ціннісної системи носіїв англійської мови — жінок і чоловіків (ієрархія «жіночих» цінностей з погляду жінок і чоловіків, «чоловічих» цінностей з погляду чоловіків і жінок)²⁵.

Другий напрям — це психолінгвістичне вивчення статі в аспекті психічних та фізіологічних чинників, що зумовлюють причини появи відмінностей у мові чоловіків і жінок. З одного боку, лінгвістика в комплексі з нейроанатомією, фізіологією, психологією сприяє створенню єдиної загальної теорії функціональної асиметрії мозку. З другого боку, зумовленість гендерних особливостей вербальних функцій як біологічними, так і соціальними факторами безпосередньо стосується лінгвістичної гендерології. Взяти хоча б такі зауваження з аналітичного огляду О. Горошко²⁶: локалізований у правій частині гумор, співмірний із сприйняттям музики, у чоловіків виражений сильніше (с. 99); схильність до використання вербальної стратегії при розв'язанні невербальних тестів у жінок; перевага жінок при запам'ятовуванні емоційних слів, які подаються на ліве вухо; переваги правого вуха для вербальних завдань у чоловіків, а для невербальних — у жінок (с. 106); перевага жінок у мовленнєвих навичках, а чоловіків у зорово-просторових і математичних великою мірою визначається впливом статевих гормонів (с. 112); чоловіки-гомосексуалісти демонструють гірші результати порівняно з гетеросексуальними жінками в ідентифікації предметів, однак за розпізнаванням кольорів їхні результати «випередили» результати чоловіків із традиційною статевою орієнтацією (с. 113).

Аналіз гендерного аспекту художнього тексту тісно пов'язаний із дослідженнями мовленнєвих і комунікативних стратегій різногендерних суб'єктів мовної діяльності. Постулюється слушна думка про те, що художній текст, особливо драматургічний і прозовий, достатньо точно відображає мовленнєву діяльність і є багатим джерелом її вивчення. Так, об'єктом дисертаційного дослідження Н. Д. Борисенко²⁷ постає комунікативна поведінка сучасних англійців (чоловіків і жінок), представників середнього класу суспільства, в ситуації міжгендерного спілкування з позиції теорії ввічливості (на матеріалі британських драматичних творів кінця ХХ ст.). Стверджуючи, що для відображення мовленнєвої характеристики персонажа визначальною є стать персонажа, а не драматурга, авторка подає статистичний аналіз розподілу вульгаризмів у репліках персонажів, застосовує математичні підрахунки також при висвітленні окремих особливостей комунікативної поведінки жінок; досліджує невербальну поведінку (нервовість, благання, переляк, ги-

²³ Горошко Е. И. Языковое сознание: гендерная парадигма. — М.; Х., 2003. — 437 с.

²⁴ Горошко Е. И. Квир-лингвистика: нужна ли она отечественной лингвистической гендерологии? // Культура народов Причерноморья. — 2004. — № 54. — С. 245–252.

²⁵ Бессонова О. Л. Опічний тезаурус англійської мови: когнітивно-гендерні аспекти. — Донецьк, 2002. — 363 с.

²⁶ Горошко Е. И. Функциональная асимметрия мозга, язык, пол : Аналит. обзор. — М.; Х., 2005. — 280 с.

²⁷ Борисенко Н. Д. Гендерний аспект репрезентації персонажного мовлення в англійських драматичних творах кінця ХХ століття : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — К., 2003. — 27 с.

гикання, плач у скрутних обставинах, тупання ногою для демонстрації гніву властиві тільки персонажам-жінкам). Проте лише персонажі-чоловіки підморгують співрозмовнику, клацають пальцями та свистять. Гендерні розбіжності використання фразеологізмів у мовленні персонажів, за спостереженням Н. Д. Борисенко, «пов'язані, з одного боку, зі стереотипом значущої для жінок образно-емоційної оцінки предметів і явищ навколишньої дійсності та, з іншого, зі стереотипом прагнення чоловіків до повчальності й авторитарності у міжгендерному спілкуванні»²⁸.

Дослідження діалогу на матеріалі англійської художньої прози другої половини ХХ ст. дозволяє зробити висновок про тенденцію використання чоловіками простих речень, більшу питому вагу еліптичних речень у їхній мові, про те, що речення, які містять заперечення, у півтора рази частіше трапляються в мові чоловіків, що можна пояснити їх більшою категоричністю²⁹.

Інший напрям розглядуваного аспекту лінгвогендерологічних студій пов'язаний із вивченням гендерних диференційних ознак чоловічого і жіночого авторства художніх текстів. Його репрезентує дисертаційне дослідження О. Л. Козачишиної³⁰ на матеріалі англійських (американських) художніх текстів ХХ ст. з погляду мовних виявів гендерної належності автора. Когнітивний стиль жінок-письменниць дає ключ до розуміння фемінно маркованих ідеологем-концептів, а також схильності письменниць до використання в ролі референтів образності особливостей специфічно жіночого фізіологічного досвіду. Кількісна градація ідеологем мовної особистості відображає основні тенденції бачення світу авторками. Відповідно дескриптори ідеологем, у яких домінують жіночі асоціації при образному осмисленні авторами дійсності, представлені такими тематичними сферами: предмети одягу, постіль, елементи хатнього інтер'єру й засоби ведення домашнього господарства, назви прикрас і коштовностей, різні види тканин матерії, а також назви тканих виробів. Референти метафор і порівнянь часто уявляються письменницям витканими, спряденими чи сплетеними. Очевидною гендерною маркованістю характеризується використання авторками жіночого фізіологічного досвіду для образного осмислення деяких моментів буття. Частка дескрипторів ідеологем групи «об'єкти природи» (12,1 %) виявилася більшою за кількістю дескрипторів тематичної групи «феномен природи» (9,2 %), що може вказувати на схильність авторок відзначати у навколишньому світі радше риси стабільності, ніж зміни та динаміку (чоловіча напружена енергія та жіноча сталість).

Український поетичний дискурс кінця ХІХ–ХХ ст. в аспекті відтворення гендерної ідентичності жінки-суб'єкта в англійських інтерпретаціях постає об'єктом наукових зацікавлень О. Сизової³¹.

Прикметно, що вивчення граматичних структур творів певної національно-художньої традиції не обходиться без урахування гендерного чинника. Так, встановлюючи розмір і частоту вживання речень різних типів у художньому стилі німе-

²⁸ Там же.— С. 13.

²⁹ *Александрова В. Г.* Структурно-синтаксическое кодирование информации мужчинами и женщинами // Актуальні проблеми менталінгвістики : 36. статей за матеріалами ІІІ Міжнар. наук. конф.— Черкаси, 2003.— Ч. 1.— С. 71.

³⁰ *Козачишина О. Л.* Лінгвістичні прояви гендерних характеристик англійських художніх текстів (на матеріалі американської прози ХХ сторіччя) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2003.— 20 с.

³¹ *Сизова О. Ф.* Особливості відтворення в перекладі гендерної ідентичності суб'єкта жіночого поетичного дискурсу (на матеріалі англійських перекладів з української) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— К., 2007.— 20 с.

цької мови ХХ ст., Т. В. Бухинська³² ставить за мету виявити подібність чи відмінність у вживанні синтаксичних структур у німецьких прозових творах, написаних чоловіками та жінками.

Гендерні чинники взаємопов'язані: переважання в жіночих текстах складнопідрядних речень дослідниця пов'язує з тим, що у творах, написаних жінками, значно переважає питома вага авторського мовлення, яке може передати світосприйняття, власні емоції та переживання, розкрити причини й наслідки певних подій.

Вітчизняна гендерна лінгвістика солідно репрезентована розвідками на матеріалі лексики і фразеології, що, як і система мови загалом, постає інструментом пізнання гендеру, а відповідний спектр лінгвогендерологічних студій покликаний виявити роль відповідного мовного рівня в культурній репрезентації статі. Лексикологічний аспект найчастіше поєднується з низкою парадигм: психолінгвістичною (О. Л. Бессонова, М. М. Дмитрієва), дискурсивно-когнітивною (О. В. Дудоладова, А. П. Мартинюк), термінологічною (Г. І. Емірсуїнова), мовно-законодавчою (О. О. Тараненко).

Проте заслуговують на увагу гендерно зорієнтовані суто лексикологічні дослідження на матеріалі англійської мови. Відображення статусного шару коцептів «чоловік» і «жінка» в номінативній системі англійської мови дослідила М. А. Яценко³³. Г. В. Дружинін порушує питання про англійські маскулінні, фемініні та гетерогенні запозичення в російській мові³⁴.

О. С. Бондаренко здійснює комплексний зіставний аналіз гендерно маркованої лексики як засобу вербалізації концептів «чоловік» і «жінка» в українській і англійській мовних картинах світу³⁵. Симптоматичною видається подана автором загальна кількість одиниць на позначення осіб чоловічої та жіночої статі в обох мовах: на позначення чоловіка — 888 в українській частині й 1415 — в англійській, на позначення жінки — відповідно 632 і 1163. Зіставлення семантики слів *чоловік*, *мужчина* та *man*, *male* дозволило авторові стверджувати, що англійські словники більшою мірою, ніж українські, визначають чоловіка як особу активну і наголошують на його визначальній ролі в репродуктивній функції. Відзначаючи гендерну асиметрію, викликану доміантною роллю чоловіка в обох культурах, автор наголошує на тому, що в мовному портреті жінки такі риси, як розум, талант, обдарованість, чітко не виділяються, тому що з погляду чоловіка для жінки не були конче необхідними.

Методологічною основою гендерно зорієнтованих досліджень фразеології постає зазвичай фреймове моделювання — для проведення ідеографічної параметризації концептів «чоловік», «жінка». На таких засадах ґрунтуються дослідження на українському матеріалі фразеологічної репрезентації «чоловіка (мужчини)»³⁶, зовнішнього вигляду української жінки³⁷, гендерних стереотипів у

³² Бухинська Т. В. Розмір та частота вживання різних типів речень у німецькій мові (на матеріалі художньої прози та публіцистики) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Чернівці, 2007.— 20 с.

³³ Яценко М. А. Отражение статусного слоя коцептов «мужчина» и «женщина» в номинативной системе английского языка // Вісн. Сум. держ. ун-ту : Сер. «Філол. науки».— 2004.— № 4 (63).— С. 235–240.

³⁴ Дружинин Г. В. О гендерных признаках некоторых групп заимствований // Социолінгвістика: ХХІ век.— Луганск, 2002.— С. 241–252.

³⁵ Бондаренко О. С. Концепти «чоловік» і «жінка» в українській та англійській мовних картинах світу : Автореф. дис. ... канд. філол. наук.— Д., 2005.— 19 с.

³⁶ Ставицька Л. О. «Чоловік (мужчина)» у концептосфері української фразеології // Мовознавство. — 2006. — № 2–3. — С. 118–129.

³⁷ Сінчак О. П. Зовнішній вигляд української жінки як об'єкт фразеологічної репрезентації (гендерний аспект) // Учен. зап. Таврич. нац. ун-та ім. В. Й. Вернадського : Сер. «Філологія».— Симферополь, 2005.— Т. 18 (57). № 1.— С. 208–211.

діалектній фразеології³⁸. Регулятивний потенціал британських прислів'їв, спрямований на формування гендерно диференційованих моделей поведінки в англомовних представників розглядає Ю. В. Абрамова³⁹. Такі дослідження дають цікавий матеріал для типологічних зіставлень різних лінгвокультур. Узяти хоча б такі висновки: «врода є важливим способом репрезентації жінки в мовній картині світу українців. ...Підтверджують це польська, французька мови»⁴⁰ і «набір нормативних орієнтирів стосовно *природних* характеристик жінки спрямований на формування уявлення про еталонну жінку як таку, що *не надто гарна*»⁴¹.

Під «покровом гендеру» перебуває дослідження жанрового і стилізового розмаїття різних мов: пісенного дискурсу, реклами, політичних гасел⁴² тощо.

На підставі далеко не повного аналізу лінгвогендерологічних здобутків в Україні можна зробити попередні висновки.

1. Лінгвогендерологічний бум у мовознавчому просторі сучасної України, маючи власне культурне обличчя, засвідчив новий ракурс інтелектуальності, ідеологічний вимір лінгвістики та дослідницькі ментальні орієнтири, що органічно вписані в міждисциплінарну парадигму гендеру.

Сучасний стан лінгвогендерологічних студій в Україні відзначається полівекторністю наукових зацікавлень та дослідницьких парадигм, що співмірні з лінгвальною спеціалізацією мовознавців. Найбільш плідно і послідовно провадять лінгвогендерологічні студії вчені-германісти на матеріалі англійської мови, працюючи переважно в галузі гендерно зорієнтованої когнітивної лінгвістики, теорії дискурсу. Праці лінгворусистів спрямовані насамперед на розроблення методології, теоретико-поняттєвої бази лінгвогендерології, на вивчення соціопсихолінгвістичних аспектів та дискурсивних практик. Серед праць лінгвоукраїністів значну вагу мають дослідження з «гендерної лінгвістики»: лексико-фразеологічна система, словотвірний потенціал української мови вивчаються з погляду маніфестації обох соціальних статей, розробляється також проблема комунікативних стратегій української мовної спільноти.

Можна твердити про існування в Україні регіональних центрів у Харкові, Донецьку, Сімферополі, де склалася тривка традиція лінгвогендерологічних студій.

2. Попри досить значну кількість публікацій, зусилля лінгвогендерологів недостатньо скоординовані, хоча типологічні ознаки концептуального дослідницького поля виразно простежуються. Наслідуючи переважно англо-американську традицію дослідження проблеми «мова і стать», майже не враховується аналогічний слов'янський досвід.

3. Перспективу лінгвогендерології в Україні слід убачати насамперед у дослідженні національно-культурної специфіки гендерних стереотипів, дискур-

³⁸ *Маслова Т. С.* Гендерні стереотипи у фразеології (на матеріалі фразеологізмів східно-слобожанських та східноstepових говірок) // *Лінгвістика* : Зб. наук. праць.— Луганськ, 2007.— №1 (11).— С. 137–142.

³⁹ *Абрамова Ю. В.* Регулятивний потенціал британських прислів'їв як засобів мовного втілення концептів чоловік та жінка : Автореф. дис. ... канд. філол. наук. — Х., 2007. — 20 с.

⁴⁰ *Сінчак О. П.* Зазнач. праця.— С. 211.

⁴¹ *Абрамова Ю. В.* Зазнач. праця. — С. 13.

⁴² *Панасенко Н. І.* Гендерні стратегії пісенного дискурсу (лінгвістичний та культурологічний аспекти) // *Мовні і концептуальні картини світу* : Зб. наук. праць. — К., 2002. — № 7.— С. 414–421; *Зирка В. В.* Гендерные акценты в рекламном тексте // *Вісн. Харків. нац. ун-ту* : Сер. «Філологія». — 2004. — № 632. Вип. 42.— С. 423–426; *Зарецький О. В.* Гендерний вимір сучасного політичного гасла // *Актуальні проблеми менталінгвістики* : Зб. статей V Міжнар. наук. конф.— Черкаси, 2007.— С. 163–166.

сивних практик та мовленнєвих, комунікативних стратегій, притаманних українськомовним, російськомовним українцям та етнічним росіянам.

4. Принцип антропоцентризму, постульований як провідний у сучасному мовознавстві на теренах України, з одного боку, визначає актуальність лінгвогендерології з її перспективою «соціальна стать у мові», а з другого — зміцнює мовоцентричну парадигму, ту специфічну владу мови, що продукує і гендерні стереотипи, і соціальну стать.

L. O. STAVYTS'KA

THE CONTEMPORANEOUS STATUS OF LINGUISTIC GENDER STUDIES IN UKRAINE

This article deals with the problem of the main trends of linguistic gender studies in Ukrainian, Russian, German and Slavic philology in Ukraine. The scientific acquisitions on that domain for recently twenty years and perspectives of linguistic gender studies in European and global context have been analyzed.

Key words: linguistic gender studies, gender aspects of language policy, discourse-cognitive paradigm, gender stereotype.